

Преводът – сладкодумен гост на чужда трапеза. Свидетелства на немскоезичните преводи на Йордан Йовков¹

Преводът, разбран и като самостоятелно изследователско поле, и като ефективен аналитичен инструмент, преживя на прехода между двете хилядолетия своя личен апогей, заемайки за кратко (поне за по-кратко от множество други понятия като *структура*, *текст* и *мит* например) позицията на философски камък в алхимичната лаборатория на все по-тоталистички конструираната културология. Веднъж откъсната от орбитата на еднопосочното движение: *изходен език – вторичен език*, проблематиката на превеждането с лекота отхвърли утопичния конструкт за оригинала, престана да се тревожи за остроумната дизюнкция на Волтер (*Преводите са като жените – или са верни, или са хубави*), за „непреводимия остатък“ и за изгубеното/изгубените в превода, и се устреми... назад към Шлайермахер², към теоретичните постановки, а и преводаческата практика на романтизма. Устреми се и към амбицираното включване на все повече и повече интердисциплинарност в проучването на преводаческия трансфер (на преводаческата „парафарза“, ако искаме да останем при твърдението за романтизма). Днес науките на/за превода (езикознание, литературознание, социология, история, информатика, педагогика и т.н.), комбинирани в понякога странен методологически възел, се интересуват от модели за успешна интеркултурна комуникация, от превода като основен актант на културната история, от преводача като овластена медиаторска фигура, от идеологии и политики на превода, от психология и педагогика на билингвизма и многоезичието и т.н.

Тъй като съм литературен историк и българист, за мен проблематиката на превеждането е интересна преди всичко с комплексността на информацията, която се съхранява закодирана в паметта на превода. Първата информационна посока, която може да се извлече от пробудената памет на превода, е свързана с възможността чрез аналитично вглеждане в преводния текст, в процесите на неговото пораждаване и

---

¹ Докладът е четен на Трети международен конгрес по българистика, 23-26.05.2013 г., София.

² Виж: Schleiermacher, Fr., Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens. In: H. J. Störig (Hg.), Das Problem des Übersetzens. H Stuttgart 1963, 38-69.

рецепцията му да се постигне реконструкция на културните прегласи в съответния времеви срез. Преводаческите интерпретации на Вазовия роман „Под игото”, на разказите и драмите на Йордан Радичков през 70-те години на 20-ти век или на произведения на Г. Господинов през първото десетилетие на новия век могат да „свидетелстват” за динамиката (за перипетиите, провалите, перспективите) на даден интеркултурен диалог.

Преводът несъмнено притежава своя специфична памет, но пробуждането ѝ не може да се случи в абсолютно ново поле, да остане индиферентно по отношение на наличните вече конструкти. Разчетени самостоятелно или в съпоставителния аспект на няколко езика, „фактите” на текста превод и на неговото пораждаване могат и нещо повече. Те могат да конструират разказ, изненадващо друг, различен от познатите – вътрешно контекстни – историографски разкази за същите периоди. Могат да допълват и варират, контрастно да противопоставят или да „деконструират” визията/визиите за даден автор, за даден период, за канона през този период или за кананообразуващите догми на периода.

Третата посока, в която паметта на превода може да бъде високо функционална, е свързана с преднамереното или напротив – напълно несъзнавано – усилие на преводаческия трансфер за коректност спрямо новия контекст. Контекстът на усвояването притежава свои норми на езиковост, на поведенческо и жестово в литературната комуникация и дори на консенсусно определен праг на допустимост за нарушаването им. Увлечен от езиковия етикет на своето, устремен към успешното проговаряне на текста в нова културна среда, преводът неизбежно подлага на пренареждане изходната комуникативна ситуация. Паметта на преведения текст може да разкаже/покаже множество различни вариации на подобна употреба: на относително невинно стилистично отместване, но пък с ниска ефективност (за да се случи Ботев като немския поет Т. Кьорнер, например), на стилистична катахреза (превърщаща Яворов в авангарден поет) или на идеологическо прекрояване, което прави новия езиков изказ на текста актуален и политически коректен. Преводът като сладкодумен гост на чужда трапеза – винаги готов да последва поведенческия коректив на домакините...

Целта на настоящия текст е да демонстрира въз основа на немскоезичните преводи на Йовков в конкретен времеви ареал ефективността на активирането на

преводната памет и да предложи началото на една бъдеща, цялостна систематизация на нейната функционалност.

Графиката, открояваща динамиката на превеждането на Йовков на немски език, посочва етапно „включване” на автора в чуждия контекст, което доста плътно отговаря на историографското очакване.³ От 1917 година, когато *Дойче балканцайтунг* (5.05.) публикува за пръв път превод на немски на разказа „Една вечер”, до 1939 година Йовков е представян преди всичко в периодиката (*Булгаришес тагблат*, *Аусландспост*, *Булгариенварт*, *Щимен аус дем зюд-остен*), в отделни антологии и в сборници от типа на *Годишник на Немско-българското дружество* и др. Първоначално „открит” през темата за войните, българският автор постепенно започва да присъства с богатото многообразие на тематиката си. Следва издаването на преводни книги с по-обширни произведения като „Чифликът край границата”, „Жетварят”, „Земляци” и цикъла „Вечери в Антимовския хан”. Относително „закъснява” цялостното самостоятелно издаване на „Старопланински легенди”(1959), а осъзнаването на единството на сборника „Женско сърце” се случва чак през 1999 г. и може да се коментира и като късно спрямо българския контекст, и като ненавременно спрямо немскоезичния. През всичките 88 години обаче на превеждане на Йовков (2005 г. е последната публикация на превод дотук) писателят е неотменно включван в антологийните извадки на българската разказваческа традиция. И тъй като инициативността за преводаческия трансфер, разчетена през имена на преводачи, издателства и критични отзиви, количествено се разпределя почти равностойно на българска и немска, можем спокойно да твърдим, че двата контекста в еднаква степен разпознават и възприемат Йовков като устойчиво присъствие в българския литературен канон.

Изненадите, разбира се, се открояват при по-детайлното вглеждане в преводния трансфер. Когато например се интересуваме не само какво, а и колко много и колко често се превежда българският автор. Първият количествен „пик” в преводното битие на Йовков е през периода 1939-1944 г. За историографите това открояване все още не е изненада – колкото и нежелано да е вглеждането в немско-българските културни диалози от периода,⁴ все пак е ясно, че политически гарантираната воля за сближаване

---

³ Графиката и коментарите към нея съм публикувала в: *Йовков на немски – статистика и четене*. Годишник на Филологическия факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски”, том 6, Благоевград, 2008, 161-178.

⁴ Студията на Г. Марков „Културната експанзия на Третия райх в България...” е сред малкото изключения, която въпреки едностранното обглеждане на проблематиката, видно още в озаглавяването

им осигурява необичайно висок интензитет. В интервала на петте военни години Йовков е издаван многократно на немски език, нещо повече – Йовков е най-издаваният български автор. Две издания постига преводът на Г. Геземан на „Жетварят” – през 1939 и 1943 година. Произведение с не особено висок статут в българското канонично редене, романът „Чифликът край границата” е преведен от Н. Колев и издаден като книга първа на поредицата на Немско-българското общество още през 1939 година. До 1943 г. преводът на романа преживява общо три издания. Колкото и високо да е било финансирането на политически пожелания културен диалог, едва ли някой би одобрил повторно и дори трето издаване на провален, търговски нереализиран продукт. Притчата за неуспешния романист Йордан Йовков се оказва абсолютно несъстоятелна, когато става дума за немскоезичния преводен трансфер на периода.

И още една изненада – едва в края на 1943 г., като че ли за да опровергае лесната обяснителност на пристрастията към Йовков чрез военната тематика, е публикуван и колективният превод на повестта „Земляци” (дело на Г. Найденова, Б. Благоева и К. Зелигер). Няма как да се поберат в тематичната обяснителност за войната нито множеството публикации в периодиката на преводи на разкази като „По жицата”, „Баща и син”, „Шибил”, „Най-вярната стража”, нито публикуваният преводен сборник с разкази „В хана на Антимово”, добавил към Йовковия цикъл още цели девет разказа.

Немскоезичната критика следи преводите на българския автор и е наясно с неговото необичайно високо присъствие. През 1940 г. Г. Щатмюлер отбелязва: „През последните години романистът и новелист Йордан Йовков стана популярен чрез преводите на множество проидведения...”⁵ През 1941 г. преводът на „Жетварят” е представен по следния начин: „... за немския читател ще бъде истинско удоволствие да прочете най-доброто произведение на този автор в хубавия и достоверен превод на Г. Геземан...”⁶ Изданията на „Чифликът край границата” са отразени в пет безспорно позитивни рецензии (поне толкова открих аз), а Годишникът на Немско-българското дружество за 1943 включва обширна студия на Ж. Драгнева, представяща творчеството на българския автор. През 1944 г. критикът Еберхард Волфграм започва своя преглед

й, предлага ценна информация и детайлен коментар за периода. Виж: Markov, G. (Die Kulturexpansion des Dritten Reiches in Bulgarien: Wissenschaft, Hochschul bildung und Verbreitung der deutschen Sprache (1934-1939). In Etudes Historiques, 1978, Bd. VIII, 329-347.

⁵ Stadtmüller, G., Dichtung der Balkanslawen in deutscher Übertragung. In: Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa 1940, 1-2, 125.

⁶ Цитатът е от рекламния текст на обложката на първото му издание: Jovkov, Jordan, Der Schnitter. Eine Erzählung aus der Dobrudscha. München: Albert Langen, Georg Müller, 1941.

на преводната литература от български език с твърдото убеждение: „Нито един български разказвач не е постигнал толкова много преводи на немски език колкото Йордан Йовков”.⁷

На какво все пак се дължи това пристрастие на периода към Йовков?

Най-прекият път към отговора на този въпрос (колкото и да е странно като методологически подход) може да бъде открит чрез обратната оптика на един друг критически текст – също на немски литератор, но от 7. 10. 1955 година. Алфред Антковиак, вътрешен рецензент на източноберлинското издателство Ауфбау, е пределно откровен, когато споделя непълнотата на своето знание: „Чифликът край границата” е първото произведение на българския писател, с което се запознавам, и по тези причини ми е невъзможна една цялостна оценка на неговото творчество”. Напълно откровен е критикът и в категоричната идеологическа оценка на произведението като художествен текст и на автора му като политически пристрастия:

Очевидно е, че при Йовков се констатира обвързаност с народа, но и една принципно погрешна, изкривяваща истинските измерения на живота, нагласа към реалността. Правилно е видян фактът, че през капитализма селяните, непритежаващи земя, се борят и трябва да се борят за оземляване; неправилно обаче е показано, че тяхното искане намира подкрепа у полуфашисткия режим на България от това време. Разбира се, имало е подобна програма и подобен закон за земята, които оземляват бедните селяни за сметка на големите имения; при тях обаче става дума за вариация на така наречения земеделски кооперативизъм, следователно за едно фашистко дело. За мен няма съмнение, че Йовков е симпатизирал на подобни идеи, тъй като неговият основен персонаж, лейтенантът от граничните войски, ги споделя в дневника си като единствения изход от социалната безизходица. С това не искам да квалифицирам Йовков, когото познавам изключително слабо, като фашист; смятам обаче, че Йовков не е имал никаква представа за реалностите около земеделието и се е поддал на фашистките лозунги. Неговите възгледи имат и твърде подозрителна близост с интересите, представени (в камуфлиран вариант) от българската земеделска партия непосредствено след 1944 година...⁸

Държа в ръцете си томчето на немския превод на „Чифликът край границата” от 1941 година, издание на Феликс Майнер ферлаг, и имам усещането, че Антковиак е държал абсолютно същия екземпляр. Абсурдно е, разбира се, екземплярът е притежание на Виенската славистична библиотека, но единственото, което ме кара да повярвам, че текстът на Йовков може и така да бъде разчетен/разбран/по-скоро измислен (все пак и аз съм чела романа, при това в оригинал), е печатът, с който е дамгосана първата му страница – орел, стъпил здраво върху пречупен кръст, разперил

---

⁷ Wolfgramm, E., Bulgarische Dichtung in deutscher Übertragung. In: K. Haucke, Bulgaria. Jahrbuch 1943- 44 der Deutsch-Bulgarischen Gesellschaft. 1944, 471.

⁸ Архив на Ауфбауферлаг: SBB III Dep 38A 0494 0037.

широко криле и готов за победния си полет. Орелът и пределно ясната му политическа алегория ще трябва да са разместили фактичното в познанията на критика или просто да са „запълнили“ нормалното любопитство на незнанието с пределната яснота на идеологическата догма. Защото Антковиак сбърква доста неща:

- Началото на аграрната реформа в България се поставя с приемането на Закон за увеличаване размера на държавните земи (1920г.) от правителството на БЗНС. Следва втори Закон за трудовата поземлена собственост (1921 г.). Чрез двата закона правителството иска да осигури достатъчно имоти, с които да оземли малоимотните и безимотни селяни и бежанци.

- Квалификации като „фашистко“ и „монархо-фашистко“, при цялата историографска съмнителност на употребата им, се отнасят все пак до формите на управление в България след 9-то юнския преврат от 1923 година, а това управление не се занимава с подобни земеделски реформи.

- Романът на Йовков вмъква недвусмислен маркер за историческия си фон и датирането му и доста пряко обвързва сюжетното си действие с ефектите от политическото управление на Стамболийски. Преводът не само че се съобразява с всичко това, но и когато в разговор в кръчмата един от селяните споделя убеждението си, че Стамболийски е убит заради социалните му реформи, преводачът Колев под линия стриктно обяснява на немскоезичния читател кой е Стамболийски.

Едва ли обаче грешките на Антковиак се дължат на забързано четене, за което информацията под линия са маловажни. Неговата критическа реакция е обвързана много повече със страха от възможното ескалиращо натрупване на асоциации около лексемите *земя* и *реформа*, които са възлови понятия в политическия лексикон на още две управления – фашисткия националсоциалистически режим на Хитлер и новия народнодемократичен (комунистически) режим. Тъкмо заплахата за тяхното объркващо идентифициране разпознава вътрешният рецензент в преведения текст на Йовков: „Естествено подобни идеологически полуистини са годни само да предизвикат объркване...“. И ето обърнатата оптика, за която преди малко стана дума – за популяризаторите на Йовков през военния период ще да е била от решаващо значение тъкмо възможната идентификация с актуалния „политически правоговор“, с „политическата коректност“ на тогавашния езиков фон на контекста.

Може би най-известният цитат по отношение на политиката на Хитлер за земята и селяните е : „Третият райх или ще се превърне в райх на селяните, или ще отмре като

райха на Хоенщауфените и Хоенцолерите”. Една от първите стъпки на режима на Хитлер е оповестяването на *Reichserbhofgesetz*, регулиращ онаследяването на земята. В кн. 4 на списание Дойче Аграрполитик от 1933 г. статията на Хитлер „Селянин и нация” разяснява грандиозните задачи, които си поставя неговото управление.⁹ Създаденият малко по-късно чрез задължително членство на всички, които имат и най-малкия досег със селското стопанство мощен синдикат (17 милиона членове!), строго планира селскостопанското производство и стриктно регулира цените. Страхове на критика Антковиак зазвучават особено основателно, когато установим, че възловото понятие в дейността на синдиката е „самоуправление на селяните”.

Обърнатата ни оптика, на свой ред, зазвучава особено основателно, когато в един от критическите текстове, представящи Йовковия роман на широката читателска аудитория, разпознаем почти пряко цитиран политическия девиз на Хитлеровото управление: „Да съхраним селячеството като основен извор за кръвта на този народ...”. „Описването от Йовков – твърди рецензията на „Националсоциалистischer монатсхефт” от 2. март 1942 г. – е онова българско селячество, което от незапомнени времена е мощният извор на силата на този народ”. В рецензията на Щатмюлер за романа „Чифликът край границата” прегласът на политическата езиковост е по-смекчен, но отново разпознаваме: „Отмира старият свят на феодалните земевладелци, на негово място се появява новият свят на свободното селячество”¹⁰. Оказва се, че новото село, възникващо на мястото на стария чифлик, селото с все още неустановеното именуване – *Антицино* или просто *Антица*, е топосът, осигурил устойчивото „гостуване” в немския контекст, преводимостта на романа като цяло.

Доколко е било ефективно подобно разпознаване? Дали читателите наистина са били способни да следват пренагласяването на Йовковия текст в подобна сладкодумност? И дали то изобщо е в състояние да разгърне в лавината на единна семантика последователната интерпретативност на преноса на Йовковите разкази и цикли, на Йовковия наративен свят?

Няма съмнение, че митологемата за неразрушимата връзка между „кръвта” и „земята” би могла да разчете много по-лесно вариант на своя закодираност в текстовете на Константин Петканов, например. Колкото до образа на селячеството, разпознаваемостта му вероятно се опирала на някакъв устойчив стереотип, споделян от

---

⁹ Виж: Hitler, A., Bauer und Nation. In: Deutsche Agrarpolitik. 1933, H. 4., 214-218.

¹⁰ Цит.съч., с. 125.

голямото множество на читателската аудитория. Стабилни ориентири в това отношение предлага интересното изследване на Голшчевски за Балканите в немските и австрийски пътеписи от периода 1912-1918 г. – периодът на предишната социална опитност в контактите между двата контекста. На базата на множество успоредно анализирани свидетелски разкази изследователят извлича валидизираните чрез тази опитност представи за балканските държави, за политиката на отделните балкански режими, за населението и културата на бита му. Ето как звучи портретуването на българите в сумарния му инвариант:

Външното описание кореспондира отчетливо с представи за „характера на народа” – силни, масивни фигури, обветрени лица, рунтави вежди, юмруци – впечатление за по-скоро груба външност, но непременно вдъхваща доверие и съзнание за дълг. ... По отношение на характерологията водещи са две основни понятия: **трезвост** (усет за целесъобразност и ефективност, без склонност към особено въодушевление) и **демократичен дух** – всички прослойки на народа общуват на принципа на приятелството и като равностойни – важи както за цивилния живот, така и за военния.¹¹

Подобно описание немскоезичният читател от периода е разпознавал щастливо препотвърдено в доста от разказите на Йовков, би могъл обаче да „извлече” като валидираща истина и от десетки текстовете на Елин Пелин – може би дори по-лесно. Днешният български кандидат-студент разполага с пълната цитатна база в тази посока и у двамата автори – до голяма степен това са и цитатите на тяхната неотменна канонична включеност в българската литературна традиция. Защо тогава непременно Йовков?!

Време е да се вгледаме в самите преводи, в стилистичния им избор и съответно в посоките на рецептивен контрол, който те задават. Първото, което прави впечатление, е настойчивото прикрепване на обяснителни подзаглавия, съдържащи топоса *Добруджа*. Така „Жетварят” се оказва роман (твърдение на заглавната страница на корицата), но и „един разказ от Добруджа” (твърдение на първата вътрешна страница). Второто жанрово определение носи нюанса на семантичното означение „автентичен добруджански разказ”. Сборникът „В хана на Антимово” също използва първата си страница, за да се определи жанрово: като *истории/ разкази от Добруджа* (*Geschichten aus...*). Очевидно разпознаваемият топос на пренагласяне на прочита не е нито

---

¹¹ Golczewski, M., *Der Balkan in deutschen und österreichischen Reise- und Erlebnisgeschichten: 1912-1918*. Wiesbaden: Steiner, 1981, 42-43. Подчертаванията са на оригинала.

Антимово, нито утопично „празното“ и готово да поеме всякакви идеологически мечтания село *Антицово*, а големият, към актуалния исторически момент политически успешно защитен топос *Добруджа*. Добруджа (добруджанското) е мястото на справедливо възстановена кръвна връзка със свещената земя.

Смяната на озаглавяванията е експлицитно заявен ключ за пренагласяне на текста чрез превода. За читател с по-висока компетенция (разчитащ оригиналното заглавие, което задължително е съобщено в изданието), тази намеса е грубо указателна, и тя неизбежно би изострила бдителността му. В публикувания превод на Йовковите „Земляци“ подобен читател би трябвало да се ангажира с разпознаването на наложената парадигма още от заглавието, постигнало след колективните усилия на трима преводачи, следното звучене: *Земята зове. Разказ от Балканската война 1912/1913 г.* Разбира се, че демонстрираното от мен изострено четене е ахронично. То идва от днешното ни съзнание за превода като разтворена възможност за всякакви дискурсивни премествания. За читателя от 1943 година несъмнено е била високо разчетима по-скоро цитатността на озаглавяването по отношение на текста, удвояването и изнасянето в метапозиция на семантиката, включена в следния текстови сегмент:

*Та ний търпим – бавно заговорва Стоил. – Ний търпим, господин подпоручик, ама тя не чака... тя, земята. Виж я на – тя приказва!...*¹²

Това е звученето на оригиналния текст. Преводният, запазил ритмиката и темпа на фразата, пренесъл принадлежността ѝ към определен социолект, на финала изведнъж влиза в стилистично вдъхновената метафорика на „Земята зове“¹³. Особено показателно ми се струва, че немският на преводачите педантично спазва просторечието, но не и демократизма на *ти*-говора:

*Wir warten, Herr Leutnant, aber sie wartet nicht – sie – die Erde. Sehen Sie sie an, sie ruft.*¹⁴

Подхванало тази посока на стилистично вглеждане, анализационното търсене започва да открива на всички равнища на текстоизграждането все повече и повече основания за пренаписан през превода текст – от графическото оформление вътре в

---

¹² Йовков, Йордан, земляци. В: Й. Йовков. Събрани съчинения. Том 1. под редакцията на Н. Янков. София, Български писател. 1970, 65.

¹³ Обратният превод на български може да звучи и „тя вика“, но е доста нелепо като стилистика. За избора на преводачите всъщност е показателен отказът да преведат глагола „тя говори“ в пълното стилистично съответствие на „sie spricht“.

¹⁴ Jovkov, J. Die Erde ruft. Eine Erzählung aus dem Balkankrieg. Breslau: W. G. Korn Verlag, 72.

текста до щедрата патетика на включената в повечето издания илюстрираща графика. Забелязва например как появата на видението *Исус* в романа „Жетварят” неизменно катализира превода, повдига в степен готовността му да звучи като патетична вариация и на финала този процес буквално достига до цялостното преобръщане на Йовковата фраза:

*Гроздан сне шапката си, бавно се прекръсти няколко пъти и, като държеше още едната си ръка на гърдите, остана тъй и се загледа: обкръжен от лъчите на слънцето, които сплитаха около него огромен златен венец, сред узрелите ниви пристъпваше Исус, замислен, кротък и благославящ...*¹⁵

В текста на превода вече не Гроздан наблюдава Исус Жетваря, а Исус, „с благославяща ръка, тих и замислен”, наблюдава Гроздан.¹⁶

Възможно е преводът да е сгрешил, да е недоразбрал символиката на Йовков. Грешката сама по себе си обаче е твърде показателна. Защото става дума за същата Йовкова символика, „твърде разбулена”, твърде много разказваща, срещу приказливостта на която българският критик (но и почитател на Йовков) К. Гълъбов се бунтува още през 1937 г.: „Ако Йовков не беше разбулял символите си напълно, ефектът от тях щеше да бъде много по-силен”.¹⁷

За превода подобно разбуляване очевидно не е достатъчно – той притиска и изтласква символното, за да го прерисува в откровено алегоричното на актуалния печат, в увлекателната, недвусмислена яснота на политическия правоговор. И ако „сполуката” на медиаторска му функция осигурява високата видимост на българския автор в немскоезичния контекст през периода 1937-1944 г., пак тя и пак нейната сладкодумност предопределят показния драматизъм на отхвърленост, с който следващото десетилетие ще чете вече на български и в родния им контекст текстовете на Йовков.

---

¹⁵ Йовков, Йордан, Жетварят. В: Й. Йовков. Събрани съчинения. Том 4. под редакцията на Св. Гюрова, Сл. Иванова. София, Български писател. 1983, 169.

¹⁶ Jovkov, J. Der Schnitter. Eine Erzählung aus Dobrudscha. München: Albert Langen, Georg Müller, 1941, 205.

¹⁷ Гълъбов, К., Бойните разкази на Й. Йовков. В: М. Арнаудов (ред.), Йордан Йовков. Литературен сборник. София: Факел, 1938, 20.